

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ВЗЯТТЯ ПІД ВАРТУ

Узяття під варту вважається найсуворішим з усіх передбачених чинним законодавством запобіжних заходів, пов'язаних з позбавленням людини волі, необхідністю підкорятися вимогам режиму в місцях ув'язнення. Застосування цього запобіжного заходу суттєво обмежує права людини і, передусім, право на свободу та особисту недоторканність, яке гарантовано Конституцією України (ст. 29), Загальною декларацією прав людини (ст. 9), Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини (ст. 5). Положення про те, що ніхто не може бути підданий безпідставному арешту чи триманню під вартою і не може бути позбавлений свободи інакше як за таких підстав і відповідно до такої процедури, яка врегульована (установлена) законом, є міжнародним стандартом.

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини тримання під вартою може бути виправдане в кожному випадку, якщо існують конкретні вказівки на справжні інтереси суспільства, які, попри презумпцію невинуватості, переважають правило поваги до особистої свободи.

Згідно з кримінально-процесуальним законодавством України обрання даного запобіжного заходу залежить від ступеня покарання за вчинений злочин і застосовується з метою запобігання та уникнення серйозних і непереборних ускладнень, які можуть негативно позначитися на правоохоронних інтересах, а також для своєчасного впливу на поведінку ненадійного або недобросовісного суб'єкта кримінального провадження.

В. В. Онопенко вивчивши практику застосування цього запобіжного заходу працівниками правоохоронних органів, стверджує, що сьогодні склалася негативна тенденція його безпідставного застосування до осіб, підозрюваних чи обвинувачених у вчиненні злочину. Крім того, під час узяття під варту майже не враховуються вік особи, сімейний стан та її здоров'я, наявність роботи, постійного місця проживання та інші обставини, передбачені КПК України.

Проведене нами дослідження показало, що взяття під варту як запобіжний захід застосовується більш чим до 40 % обвинувачених. Прикладом, у Німеччині взяття під варту застосовується щорічно лише до 4 % (максимум 5 %) підозрюваних та обвинувачених.

Згідно із статистичними даними, в Україні кількість осіб, позбавлених волі за вироком суду, щорічно становить від 40 до 49 %. Той факт, що ці показники здебільшого співпадають з показниками, які характеризують кількість осіб, до яких застосовується взяття під варту, переконливо доводить, що суди, за невеликим винятком, засуджують до позбавлення волі всіх тих осіб, які під час досудового слідства й судового розгляду справи перебували під арештом.

Усе це свідчить, що виправний ефект від тюремної системи дуже низький. Кількість рецидивів в країні, якщо врахувати всі заходи покарання, за загальною статистикою складає близько 30 %. Але після позбавлення волі цей показник набагато вищий: 52 % тих, хто побував у в'язниці, знову туди повертаються; після умовного засудження – тільки 9 %. Ці дані говорять про те, що важкі умови у місцях позбавлення волі не виправляють людей, а часто ще більш псують їх.

Крім того, на сьогодні процес узяття під варту являє собою, на жаль, заочну, недемократичну процедуру. Особа, стосовно якої приймається рішення про арешт, як правило, при цьому не присутня, не має можливості навести бодай якісь аргументи для свого захисту, повідомити про здоров'я, сімейний стан, ставлення до арешту. Статті 165², 165³ КПК України не передбачають права обвинуваченого та його захисника завчасно знати про доводи, викладені в поданні про взяття під варту.

Не передбачено також повідомлення обвинуваченого і захисника про дату та час слухання. За відсутності цих елементарних гарантій участь захисника при розгляді цього питання майже неможлива.

На нашу думку, для мінімізації обмеження права особи на свободу в ст. 156 КПК України необхідно передбачити, що максимальний термін утримання особи під вартою (чотири, дев'ять або вісімнадцять місяців) має перебувати в безпосередній залежності від учиненого злочину (середньої тяжкості, тяжкий, особливо тяжкий) і від того, чи є цей злочин умисним або через необережність. Адаже не можна допускати, щоб особу, яка вчинила через необережність злочин середньої тяжкості, могли утримувати під вартою півтора роки.

Підводячи підсумок зазначимо, що не можна порівнювати запобіжні заходи, зважаючи лише на ступінь або міру запобігання небажаній поведінці обвинуваченого. Необхідно користуватися ширшим поняттям оптимальності запобіжних заходів, які передбачають дійсну потребу в обранні певного виду запобіжного заходу. Підписка про невийзд, застава, інші запобіжні заходи не забезпечують стовідсоткового досягнення мети запобіжних заходів (наприклад, за даними нашого дослідження, близько 5 % обвинувачених порушили підписку та ухилялися від слідства), проте зазначене зовсім не доводить, що інші запобіжні заходи є неоптимальними порівняно із узяттям під варту. Адаже вони набагато менше пов'язані з обмеженням такої важливої соціальної цінності, як право особи на свободу та особисту недоторканність, і водночас забезпечують належну поведінку переважної більшості обвинувачених.